

مقاله حاضر نتیجه تحقیقی است با عنوان «فراتحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران: موج دوم» که در سال ۱۳۸۷ به اجرا در آمده است. هدف تحقیق، شناخت وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران، بررسی سیر تحول و عوامل و موانع شکل‌گیری و ارائه راهکارهایی برای افزایش سرمایه اجتماعی است. تحقیق با روش فراتحلیل صورت گرفته و از نتایج ۶۱ عنوان پژوهش (شامل پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتر، تحقیقات میدانی و مقالات علمی-پژوهشی) مرتبط با موضوع استفاده شده است.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد در حوزه‌های گوناگون، وضعیت سرمایه اجتماعی یکسان نیست؛ در میان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی میزان اعتماد به خانواده و نظام سیاسی و نیز میزان ارتباطات اجتماعی بالاست. در حوزه سیاسی میزان اعتماد به نظام سیاسی بالا، میزان اعتماد به نهادهای سیاسی متوسط و میزان اعتماد به کنشگران سیاسی پایین

بوده است. همچنین میزان مشارکت مردم در حوزه‌های گوناگون اجتماعی بسیار پایین است. مجموع یافته‌ها نشان می‌دهد از نظر مردم میزان ارزش‌هایی مثل صداقت، امانتداری و گذشت در بین مردم پایین است و میزان رواج ضد ارزش‌هایی چون کلاهبرداری و چاپلوسی بالا است. همچنین در مجموع میزان کل سرمایه اجتماعی در ایران نسبتاً بالاست، این میزان در سالیان مختلف دچار نوسان بوده است.

میزان دینداری، سطح تحصیلات، وضعیت طبقاتی و سن افراد از جمله مهم‌ترین عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی بوده است. در پایان مقاله مبتنی بر یافته‌ها، راهکارهایی برای بهبود وضعیت سرمایه اجتماعی ارائه شده است.

■ واژگان کلیدی:

سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، ارتباطات اجتماعی، مشارکت اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی

فراتحلیل مطالعات سرمایه اجتماعی در ایران

امیر سیاهپوش

کارشناس ارشد جامعه‌شناسی سیاسی

Amirsiahpoosh370@yahoo.com

مقدمه

فرهنگ مقوله‌ای چندبُعدی و پیچیده و دارای عناصر و اجزای گوناگونی است. تعاریف ارائه شده از این مفهوم بسیار متنوع و متکثر است و غالب تعاریف نیز ابعاد متعددی را شامل می‌شود. در عین حال مقوله فرهنگ رابطه‌ای چندسویه و متقابل با سایر حوزه‌های سیاسی و اجتماعی دارد؛ هم متأثر از آنهاست و هم بر این حوزه‌ها تأثیرگذار است. نوع تعامل بین عناصر درونی فرهنگ و حوزه‌های مستقل از آن تابع عوامل و شرایط گوناگونی است. نکته مهم در اینجا امتزاج عناصر و ابعاد مختلفی است که در تحلیل، جدا از هم در نظر گرفته می‌شوند اما در واقعیت بیرونی به شدت درهم تنیده‌اند. از جمله این موضوعات، سرمایه اجتماعی است که دارای ابعاد بسیار متنوع و متعدد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است. این مضمون بسته به نوع چشم‌انداز و رویکرد محققین، ذیل حوزه‌های گوناگون در نظر گرفته شده است. برخی آن را مقوله‌ای سیاسی، برخی اقتصادی و عده‌ای نیز اجتماعی و فرهنگی می‌دانند. اما با نگاهی گذرا به ابعاد مختلف این مفهوم درمی‌یابیم که سرمایه اجتماعی موضوعی است به شدت فرهنگی، به چند دلیل:

اولاً برخی عناصر و مؤلفه‌های بنیادین آن - مثل هنجارها و ارزش‌ها - عناصری فرهنگی‌اند. اعتماد نیز که در غالب نظریه‌ها اصلی‌ترین مؤلفه سرمایه اجتماعی دانسته می‌شود مقوله‌ای است فرهنگی. زتومکا^۱ معتقد است ارتباط با اعتماد بخشی از گرایش فرهنگ گرایانه در نظریه جامعه‌شناسی است و تمایل به سوی متغیر فرهنگی نرم، نامحسوس و غیرقابل پیش‌بینی در زندگی اجتماعی را نشان می‌دهد (زتومکا، ۱۳۸۴: ۱۲).

ثانیاً تمام ابعاد سرمایه اجتماعی به شدت متأثر از شرایط و عوامل فرهنگی است. نتایج تحقیقات انجام شده مؤید این مطلب است.

ثالثاً سرمایه اجتماعی از جهات گوناگون مؤثر بر عناصر، جریان‌ها و موضوعات فرهنگی است.

۱- بیان مسئله

دنیای معاصر دچار بحران‌ها و مسائل گوناگونی است اما به تعبیر آنتونی گیدنز^۲ یکی از ویژگی‌های بنیادین دنیای مدرن که به آن امکان بازسازی و رهایی از این بحران‌ها را می‌دهد توانایی بازاندیشی است (ریترز، ۱۳۸۱: ۷۶۸). از نظر گیدنز مهار چرخ گردونه مدرنیته رها است و امنیت هستی‌شناختی انسان معاصر به شدت کاهش یافته است. یکی از عوامل و منجیان درونی و محافظان این نوع پیامدهای پیش‌بینی نشده همین توان بازاندیشی است. از نظر وی یک منشأ این ناامنی و بحران، خطا در طراحی و عامل دیگر خطا در اجراست (ریترز، ۱۳۸۱: ۷۷۱).

اندیشمندان اجتماعی یکی از راه‌های برون رفت از این دسته مشکلات را در افزایش شبکه‌های ارتباطی، افزایش مشارکت عمومی و غیر رسمی، افزایش اعتماد و بهبود سرمایه اجتماعی می‌بینند. در این راستا سؤالات متعددی مطرح می‌شود:

چگونه می‌توان با توسعه روابط جمعی و جلب مشارکت افراد وضعیت اقتصادی را بهبود بخشید؟

چگونه می‌توان با توسعه ارتباطات اجتماعی و تحکیم پیوند بین شبکه‌ها میزان جرم و جنایت را کاهش داد؟ آیا بین میزان اعتماد در جامعه و سطح توسعه رابطه‌ای وجود دارد؟ چگونه می‌توان با افزایش اعتماد اجتماعی شاخص‌های توسعه را بهبود بخشید؟ به طور کلی چگونه می‌توان با جلب مشارکت عمومی معضلات حوزه‌های گوناگون را کاهش داد؟

در کشور ما نیز متأثر از فضای علمی حاکم بر غرب که هرگاه موضوعی مورد توجه و تأکید قرار بگیرد اقبال به آن شروع و تحقیق و تدقیق در مورد آن آغاز می‌شود اخیراً بسیاری از محققان محور کارهای نظری و تجربی خود را سرمایه اجتماعی و شناسایی ابعاد، عوامل و پیامدهای آن در جامعه قرار داده‌اند. این معنا در حال حاضر محل تعرض نیست زیرا علاوه بر اینکه تحقیقات متعدد نقش مثبت سرمایه اجتماعی را مورد تأکید قرار داده‌اند در متون دینی و روایی نیز مثال‌های فراوانی می‌توان یافت که بر اهمیت این موضوع تأکید داشته‌اند.^۱ بنابراین ضروری است که در مورد وضعیت موجود سرمایه اجتماعی در کشور، عوامل مؤثر بر آن، نتایج و مکانیسم تعامل آن با حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی مطالعه‌ای صورت گیرد. گفته شد که محققان و اندیشمندان جامعه علمی با رویکردها و اهداف مختلف این موضوع را مورد بررسی قرار داده‌اند. گستره و دامنه مفهومی و آماری این تحقیقات یکسان نیست اما در مجموع حجم کارهای انجام شده قابل توجه است به گونه‌ای که با تجمیع یافته‌های طرح‌های گوناگون و دسته‌بندی درست و علمی آن می‌توان تصویر نسبتاً روشنی از وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران ارائه داد.

۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

در هر حوزه‌ای که نیاز به تحقیق و مطالعه باشد در صورت توجه کافی جامعه علمی و اجرای طرح‌های متعدد در ابعاد و دامنه‌های مختلف، بعد از مدتی ضروری خواهد بود که مجموع تحقیقات انجام شده مورد بازبینی و تحلیل مجدد قرار بگیرد. با انجام طرح فراتحلیل هم تصویر جامع‌تری از وضع موجود موضوع، عوامل و پیامدهای آن حاصل خواهد شد و هم نقایص و کاستی‌های حوزه پژوهشی مشخص خواهد گردید. به علاوه کارگزاران حوزه سیاسی و برنامه‌ریزان سطوح کلان، بهتر می‌توانند از داده‌های موجود استفاده بکنند. بر همین اساس و با فرض اجرای تحقیقات نسبتاً کافی در حوزه سرمایه اجتماعی، سعی شده است تمام تحقیقات مربوط، گردآوری و نتایج آن مورد تحلیل قرار بگیرد. به طور کلی ضروری است جهت تکمیل داده‌های قبلی و نیز مقایسه روند تحولات مربوط به موضوع و رصد فرایندهای پیش‌رو چنین فراتحلیل‌هایی در مقاطع مختلف و به طور منظم به اجرا درآید.

۳- اهداف تحقیق

توصیف وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران

شناسایی عوامل و نتایج کاهش یا افزایش سرمایه اجتماعی

۱. در نهج البلاغه بارها به مواردی اشاره شده که مبین ابعاد گوناگون سرمایه اجتماعی و اهمیت آن است. مواردی مثل اهمیت اعتماد مردم به دولت، اهمیت مشارکت مردمی، اهمیت تعامل و ارتباط مردم با همدیگر و... (به نامه ۵۱ که به مالک اشتر نوشته شده و نیز نامه ۱۹۲ و خطبه‌های ۱۹۲ و ۱۹۵ رجوع شود). برخی آداب و ارزش‌های دینی نیز در تشکیل، تحکیم و تثبیت سرمایه اجتماعی مؤثرند، آدابی مثل: حج، عبادت از بیماران، صلح رحم، نماز جماعت و جمعه و...

تحلیل روند تغییر سرمایه اجتماعی در ایران در سال‌های اخیر و بررسی عوامل و تبعات آن
ارائه راهکارهای اجرایی و اصلاحی مبتنی بر یافته‌های موجود

۴- روش تحقیق

ابعاد و محدودیت‌های روش شناختی

همچنان که در بخش ضرورت تحقیق ذکر شد بعد از گذشت زمان کافی هم به منظور مقایسه یافته‌ها و هم به دلیل مشاهده روند تغییرات و نیز با هدف اصلاح روش‌های تحقیق، جامعه علمی درخواهد یافت که باید یافته‌ها را مورد بازبینی و بازخوانی قرار دهد. اما روش این بازخوانی به چه صورتی باید باشد؟ چگونه می‌توان داده‌های بسیار متنوعی را که با شاخص‌ها و روش‌های ناپکسان و در زمان‌ها و مکان‌های متفاوت و در جمعیت‌های مختلف صورت گرفته است جمع و مبتنی بر آن راهکارهایی برای اصلاح امور اجتماعی و پیشبرد علمی ارائه نمود؟

مهم‌ترین روشی که در این گونه موارد به کار می‌رود، روش فراتحلیل است. واقع امر این است که هنوز هیچ تعریف مشخص و مورد توافقی از این روش ارائه نشده است. به طور کلی تجزیه و تحلیل‌های مورد استفاده در پژوهش را می‌توان به سه گروه تقسیم نمود:

۱- تجزیه و تحلیل‌های نخستین^۱: زمانی اطلاق می‌شود که پژوهشگر، خود داده‌ها را جمع‌آوری کرده و برای به دست آوردن نتایج، آنها را تجزیه و تحلیل کند.

۲- تجزیه و تحلیل‌های دومین^۲: زمانی اطلاق می‌شود که پژوهشگر، داده‌های مربوط به یک مطالعه قبلی را برای پاسخگویی به سؤال یا سؤالات جدید مورد تجزیه و تحلیل مجدد قرار دهد.

۳- فراتحلیل‌ها^۳: زمانی اطلاق می‌شود که پژوهشگر، نتایج تعدادی از مطالعات اولیه را برای پاسخگویی به سؤال پژوهشی خود با یکدیگر ترکیب نموده و نتیجه جمعی جدیدی را به دست آورد. مهم‌ترین مزیت مطالعات فراتحلیل این است که آنها با ادغام کردن نتایج مطالعات مختلف، قدرت مطالعه را در جهت یافتن نتایج معنی‌دار افزایش می‌دهند(رضائیان: ۱۳۸۵).

اصطلاح فراتحلیل را «گلس»^۴ در سال ۱۹۷۶ مطرح کرد. از نظر گلس فراتحلیل، تحلیل آماری مجموعه عظیمی از نتایج مطالعات منفرد به قصد یکپارچه‌سازی یافته‌ها است(بهراد، ۱۳۸۴).

همچنان که در برخی از تعاریف نیز بیان شده عده‌ای از محققان اساساً فراتحلیل را یک روش مشخص و جدا به حساب نمی‌آورند بلکه آن را نوعی ترکیب و جمع‌بندی یافته‌ها می‌دانند.

در اینجا مجالی برای بحث در این مورد نیست. اما با توجه به هدف محقق در چنین روش‌هایی، نمی‌توان مسیر واحدی جهت پاسخگویی به سؤالات ترسیم کرد. یک تحقیق دارای فرایندهای مختلفی است که هر کدام دارای اجزا و عناصر متمایزی می‌باشند. الزاماً نمی‌توان و نباید برای همه بخش‌ها به شیوه‌ای یکسان عمل کرد، در غیر این صورت نتایج قابل اعتمادی حاصل نخواهد شد.

۱۰۲

1. Primary analysis
2. Secondary analysis
3. Meta analysis
4. Glass

فرا تحلیل چیزی جز ترکیب و تجمیع یافته‌های متنوع و متمایز نیست. در حقیقت محقق با گردآوری و استخراج نتایج مربوط به تحقیقات منفرد سعی می‌کند با مقایسه داده‌های طرح‌ها و نیز با ترکیب و تجمیع بخشی از نتایج، به سؤالات مربوط به موضوع پاسخ دهد. آنچه محقق به آن دست می‌یابد نه صرفاً یک جمع‌بندی کمی و نه یک تحلیل ذهنی است بلکه هم تجمیع داده‌ها و هم تحلیل نتایج و هم ترکیب عناصر گوناگون اهمیت دارد.

به طور کلی در مطالعات مروری نظامداری از این دست، مراحل زیر لازم است انجام بگیرد:

۱- تعیین پرسش تحقیق

۲- تعیین ملاک‌های وارد کردن یا خارج کردن پژوهش‌ها در مطالعه

۳- یافتن پژوهش‌های مرتبط

۴- ارزیابی کیفیت مطالعه

۵- خلاصه‌سازی اطلاعات و داده‌ها

۶- تحلیل اطلاعات

۷- انجام تحلیل حساسیت (بهراد، به نقل از جکسون^۱ و اومالی^۲، ۲۰۰۴)

به طور کلی در مراحل گوناگون انجام یک تحقیق فراتحلیلی، محقق در فرایند کار با مسائل و مشکلاتی روبرو خواهد بود در اینجا مسائل هر بخش و شرایط و امکان تجمیع داده‌ها در هر مورد به اختصار توضیح داده می‌شود:

۱- موضوع تحقیق: در تجمیع داده‌ها موضوع تحقیقات مورد بررسی یا باید یکسان باشد یا دارای جوهر و عناصر مشابهی با هم باشد.

۲- جامعه آماری و حجم نمونه: مسئله بسیار مهمی که در تجمیع داده‌ها باید مورد توجه قرار بگیرد جامعه آماری و حجم نمونه است. در حوزه سرمایه اجتماعی مانند سایر حوزه‌ها تعداد تحقیقات سطح کلان بسیار محدود است. هدف تحقیق حاضر بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در کل کشور است. بنابراین تحقیقاتی باید مورد بررسی قرار بگیرند که موضوع سرمایه اجتماعی را در کل کشور بررسی کرده باشند. اما واقعیت این است که هیچ تحقیق جامعی در این سطح به اجرا در نیامده است. حتی تحقیقات کشوری نیز همه نقاط کشور را در بر نمی‌گیرد. جامعه آماری و جمعیت نمونه چند تحقیق که در این سطح به اجرا در آمده است صرفاً مراکز استان‌ها را پوشش می‌دهند. در چنین شرایطی می‌توان از تحقیقات با جامعه آماری و حجم نمونه پایین استفاده کرد، اما امکان تعمیم یافته‌های این تحقیقات، کاهش می‌یابد.

۳- سطح تحقیق: تحقیقات انجام شده در حوزه سرمایه اجتماعی در سطح یکسانی قرار ندارند. هم سابقه و توان محققان این حوزه متفاوت است و هم کیفیت و ابعاد تحقیقات انجام شده:

الف) پایان‌نامه‌ها: اکثر پایان‌نامه‌های مرتبط با موضوع سرمایه اجتماعی در مقطع کارشناسی ارشد و تعداد معدودی نیز به عنوان رساله دکتری تدوین شده است. بدیهی است که سطح تحقیقات این دو

مقطع و کیفیت کار متفاوت است. معمولاً پایان‌نامه‌های مقطع ارشد با شاخص‌های محدود و در جامعه آماری تنگ‌دامنه و با حجم نمونه کم صورت می‌گیرد و غالباً جامعه آماری در این تحقیقات، دانشجویی است. بنابراین قابلیت تعمیم این نوع کارها معمولاً کم و امکان تجمیع نتایج آن نیز محدود است. اما در این فراتحلیل، از این گونه تحقیقات هم به علت توجه برخی از آنها به ابعادی خاص و هم با توجه به جامعه آماری آن که دانشجویان اند، استفاده شده است. با تجمیع یافته‌های این دسته از پایان‌نامه‌ها تا حدودی می‌توان وضعیت و عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی دانشجویان در دانشگاه‌ها را شناخت. پایان‌نامه‌های دکتری نیز کار پیمایشی خود را یا در کل کشور صورت داده‌اند یا در یک استان خاص مثل استان اصفهان یا کلان‌شهر تهران.

ب) طرح‌های پژوهشی: تعداد قابل توجهی طرح تحقیقاتی در مورد سرمایه اجتماعی یا مرتبط با آن در سال‌های اخیر اجرا شده است. این دسته از تحقیقات نیز در سطوحی مختلف، با جامعه آماری متنوع و حجم نمونه نایکسان و توسط محققانی با توانایی و سوابق گوناگون صورت گرفته است. ج) مقالات علمی - پژوهشی: گزارش برخی از طرح‌های تحقیقاتی در دسترس نبوده است، اما خوشبختانه نتایج بسیاری از این نوع تحقیقات در فصلنامه‌ها و مجلات به چاپ رسیده است. گرچه معمولاً نتایج کامل تحقیقات در یک مقاله منعکس نمی‌شود اما می‌توان از داده‌های آن در تجمیع و بازخوانی یافته‌ها استفاده کرد. در مورد کیفیت مقالات و توان محقق و قابلیت تعمیم و تجمیع داده‌ها، موارد قبلی که به آن اشاره شد در اینجا نیز صادق است.

۴- رویکرد و مبنای نظری: سرمایه اجتماعی موضوعی است که در چند دهه اخیر مورد توجه اندیشمندان حوزه‌های گوناگون علوم انسانی قرار گرفته است. محققان علوم اقتصادی، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و مدیریت هر کدام با رویکردها و اهداف متفاوت به بررسی این موضوع پرداخته‌اند. در ایران نیز همین روند وجود دارد. بیشتر کارهای انجام شده توسط جامعه‌شناسان و در حوزه مسائل اجتماعی صورت گرفته، اما کارهای قابل توجهی نیز در حوزه علوم اقتصادی انجام شده است. همچنین چند پایان‌نامه و کار تحقیقی در رشته‌های مدیریت، علوم سیاسی، حقوق و کشاورزی صورت پذیرفته است. در اینجا تلاش بر این بوده که نتایج تمامی این تحقیقات در تجمیع یافته‌ها مورد استفاده قرار گیرد. نکته قابل توجه اینکه تقریباً در تمام طرح‌هایی که با محوریت مفهومی سرمایه اجتماعی صورت گرفته‌اند مبنای نظری کارها بسیار نزدیک به هم است و غالباً دیدگاه‌های کلمن^۱، پاتنام^۲ و بوردیو^۳ استفاده شده است.

۵- روش تحقیق: با وجود اشتراک برخی روش‌ها مثل روش پیمایشی که محققان کشور، در رشته‌های مختلف مدیریتی، جامعه‌شناختی، سیاسی، فرهنگی و روانشناختی از آن استفاده کرده‌اند، بعضی از رشته‌ها روش‌های خاص خود را دارند. به عنوان مثال در رشته اقتصاد با استفاده از روش منطق فازی، سرمایه اجتماعی مورد سنجش و تحلیل قرار گرفته است. در این روش با تحلیل داده‌های موجود نه تنها وضعیت سرمایه اجتماعی در کشور در شرایط کنونی مورد سنجش قرار می‌گیرد بلکه با روش‌های خاصی، این مفهوم در مقاطع زمانی مختلف و حتی پیش از انقلاب نیز اندازه

گیری شود. بدیهی است که نمی‌توان یافته‌های یک طرح پیمایشی را با این‌گونه طرح‌ها ادغام کرد، اما به علت بهره‌گیری از رویکرد جدید و نیز اتخاذ ابزار تحلیلی متفاوت، می‌توان برای تکمیل نتایج و تبیین بهتر موضوع از این دست تحقیقات بهره برد.

۶- شاخص‌ها: مسئله بسیار مهم و محوری که در اینجا باید مورد توجه قرار بگیرد، شاخص‌های انتخاب شده برای سنجش سرمایه اجتماعی است. برخی تحقیقات تنها از یک شاخص برای سنجش سرمایه اجتماعی استفاده کرده‌اند، در حالی که برخی از تحقیقات در سطوح متعدد و با استفاده از شاخص‌های گوناگون (گاه شامل بیش از ۳۰۰ گویه) این موضوع را مورد بررسی قرار داده‌اند. به همین علت هنگام مقایسه و تجمیع یافته‌ها نمی‌توان مجموع نتایج یک تحقیق را با دیگر تحقیقات جمع کرد و به ناچار ابعاد مشترک تحقیقات با هم مقایسه شده است.

۷- نتایج تحقیق: در حقیقت پایه تجمیع و بازخوانی، بر داده‌ها و نتایج تحقیقات استوار است. نتایج تحقیقات نیز با شیوه‌های مختلف و با اهداف متفاوت ارائه می‌گردد. یافته‌های توصیفی در حقیقت اصلی‌ترین نتایج را نمایانگر خواهند بود. در طرح حاضر برای بیان وضعیت موجود سرمایه اجتماعی در کشور و نیز به منظور بررسی روند تغییرات از این دست یافته‌ها استفاده می‌شود. یافته‌های تبیینی نیز دو دسته‌اند: یا با اتکا به روش‌های آماری صورت می‌گیرند و یا مبتنی بر برداشت‌ها و رویکرد محقق می‌باشند. در این بخش صرفاً معنادار بودن یا نبودن رابطه‌ها و نیز شدت همبستگی مورد توجه قرار گرفته است. از روش‌های کمی جهت تجمیع این نوع از داده‌ها استفاده نشده است.

جامعه آماری

تمام تحقیقاتی که در کشور تاکنون در حوزه سرمایه اجتماعی صورت گرفته، شامل تحقیقات تجربی، پایان‌نامه‌های کارشناسی‌ارشد و رساله‌های دکتری و مقالات علمی - پژوهشی مورد بررسی قرار گرفته است. متأسفانه تعداد دقیق کارهای انجام شده مشخص نیست. به این دلیل که همه آنها در دسترس محققان قرار نمی‌گیرد. در مجموع برآورد تعداد تحقیقات مرتبط با این حوزه کمتر از ۷۰ عنوان است.

روش نمونه‌گیری

سعی شده است تمام تحقیقات این حوزه شناسایی و نتایج آن مورد استفاده قرار گیرد. هر جا که پژوهشی در دسترس نبوده، خودبخود از دایره تحقیق خارج شده است. با توجه به مطالعات مقدماتی و با احصاء موارد در دسترس از طریق منابع اطلاعاتی دانشگاه‌ها و مراکز علمی و اجرایی مختلف، داده‌های مربوط به حدود ۹۰ درصد از این تحقیقات گردآوری شده است.

حجم نمونه

در مجموع ۶۱ عنوان تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است:

۱۴ عنوان تحقیق میدانی، ۲۲ عنوان رساله کارشناسی‌ارشد و دکتری رشته‌های مختلف (۱۰ عنوان رساله دکترا و ۱۲ عنوان رساله کارشناسی‌ارشد) و ۲۵ عنوان مقاله علمی- پژوهشی.

۵- تعریف مفاهیم

به طور کلی تعاریف ارائه شده از مفهوم سرمایه اجتماعی متنوع و متعدد است که در جدول زیر چکیده این تعاریف برگرفته از منابع مختلف آمده است:

جدول ۱: تعریف، کارکرد / هدف و سطح تحلیل سرمایه اجتماعی از نگاه صاحب نظران

تعریف	کارکرد/هدف	سطح تحلیل	نظریه پرداز
شبکه‌های روابط اجتماعی که مشخصه آنها هنجارهای اعتماد و همیاری است	تسهیل کنش جمعی و کسب منفعت متقابل	مناطق، اجتماعات در مقیاس‌های ملی و بین‌المللی	پاتنام
منابعی که دسترسی به کالاها یا خدماتی را فراهم می‌سازد	تولید سرمایه اقتصادی	رقابت‌های طبقاتی	بورديو
جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی که کنش‌های منطقی را تسهیل می‌نمایند	تولید سرمایه انسانی	افراد در زمینه‌های خانوار و دیگر اجتماعات	کلمن
دسترسی و استفاده از منابع نهفته در روابط و شبکه‌های اجتماعی	تولید منابع قدرت و حفظ آنها	افراد در شبکه‌ها و ساختارهای اجتماعی	لین ^۱
مجموعه‌ای از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی	ترویج تعاون و همکاری، کارایی اقتصادی و ثبات دموکراسی	جوامع و فرهنگ‌ها	فوکویاما ^۲
منابعی که از طریق شبکه‌های فردی یا سازمانی قابل حصول‌اند	تقویت بده بستان و کنش متقابل	گروه‌ها و سازمان‌ها	بیکر ^۳
شبکه‌ها و هم‌گرایی بین بخش‌های مختلف	تقویت ارتباط و استفاده بهینه از منابع	محلی و ملی	ولکووک ^۴ و نارایان ^۵
پوشش‌های بین مردم که شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اجتماعی را موجب می‌شوند	تسهیل هماهنگی، تعاون و تقویت تساهل و تسامح	افراد در سازمان‌های داوطلبانه	کاکس ^۶
نیرویی که در بافت اجتماعی نهفته است	بهریستی اقتصادی و اجتماعی	در سطوح محلی	بالن ^۷ و اونیکس ^۸
شبکه‌ای که به واسطه آن امکان ارتباط و اتصال میان مردم فراهم می‌شود	فرصت‌های واسطه‌ای	افراد در زمینه‌های محلی و اجتماعی	بارت ^۹
بیوستگی‌های عینی و ذهنی بین افراد	افزایش ظرفیت و قابلیت کنش	خرد، کلان	پاکستون ^{۱۰}
نیرویی که توان توسعه اقتصادی را در جامعه از طریق روابط اجتماعی افزایش می‌دهد	توسعه اقتصادی بهینه و قابلیت جمعی تولید	خرد، میانی، کلان	ترنر ^{۱۱}
روابط اجتماعی در مقیاس‌های محلی و فرامحلی مقوم نظم اجتماعی	نظم اجتماعی، کاهش فساد و تبهکاری اجتماعی	محلی و جامعه	گیدنز

۱۰۶

(غفاری، ۱۳۸۴: ۲۵۲)

1. Nan Lin
2. Fukuyama
3. Wayne Baker
4. Woolcock

5. Narayan
6. CaX
7. P.Bullen
8. J.Onyx

9. R.Burt
10. P.Paxton
11. Janatan Turner

در تعاریف گوناگون مفاهیم زیر به عنوان عناصر بنیادین سرمایه اجتماعی دانسته شده‌اند. در تحقیق حاضر از یافته‌های هر طرح تجربی که شاخص‌های مربوط به هر کدام از این ابعاد و عناصر را مورد بررسی قرار داده باشد برای توصیف و تبیین وضعیت سرمایه اجتماعی، استفاده شده است. این ابعاد عبارت‌اند از:

اعتماد، صداقت، ارزش‌ها (و نبود ضد ارزش‌ها)، ارتباطات و روابط اجتماعی، مشارکت اجتماعی در قالب گروه‌ها و شبکه‌ها، همبستگی اجتماعی، کنش جمعی، اطلاعات و آگاهی، توانمندی، رعایت هنجارها، (هنجار شکنی که تعریف سلبی و مبتنی بر آمار جرایم است)، گرایش‌ها و جهت‌گیری‌های کنشی چون عام‌گرایی، پنداشت از عملکرد نظام، پنداشت نسبت به آینده.

مشاهده می‌شود که تعاریف، حوزه‌های گسترده و مؤلفه‌هایی را پوشش می‌دهند که هر کدام از آنها مبحثی مهم و مستقل در جامعه‌شناسی به شمار می‌روند. از جمله این مقوله‌ها مشارکت اجتماعی، هنجارها و همبستگی اجتماعی است. در مجموع، مؤلفه‌های مورد استفاده را می‌توان در سه بعد زیر خلاصه کرد هرچند برخی محققان بر ابعاد دیگری چون اطلاعات و آگاهی و نیز پنداشت از آینده به عنوان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی تأکید دارند:

۱- اعتماد: عناصری چون صداقت و رعایت ارزش‌ها را در بر می‌گیرد. جیمز کلنن این شاخص را شاخص بنیادین سرمایه اجتماعی می‌داند (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۵۷).

۲- شبکه روابط: ارتباطات اجتماعی، بده بستان بین افراد، مشارکت اجتماعی در قالب گروه‌ها و شبکه‌ها. گرایش‌ها و جهت‌گیری‌های کنشی چون ادخال اجتماعی و عام‌گرایی، همبستگی اجتماعی و کنش جمعی در همین مقوله جای می‌گیرند. پوتنام، بوردیو و جین جاکوب از جمله اندیشمندانی هستند که بر این بعد تأکید دارند (پیران و دیگران، ۱۳۸۵).

۳- هنجارها که به دو گونه تعریف می‌شود:

- ایجابی: رعایت هنجارهای مثبت چون صداقت و امانتداری، جدیت در کار، گذشت و ...
 - سلبی: که میزان سرمایه اجتماعی با نرخ جرم سنجیده می‌شود. هرچه میزان جرم بیشتر سرمایه اجتماعی کمتر. فوکویاما بیش از سایر محققان این مؤلفه را در اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی مهم می‌داند (سوری و مهرگان، ۱۳۸۶)

برخی محققان پنداشت‌ها و نگرش‌های افراد به خصوص پنداشت‌هایی را که شامل ارزیابی افراد از وضع موجود و نیز حاکی از امید به آینده می‌باشد بخشی از سرمایه اجتماعی سطح کلان می‌دانند. این پنداشت‌ها در حقیقت هم بر سایر ابعاد سرمایه اجتماعی مؤثرند و هم به شدت متأثر از آن می‌باشند (غفاری، ۱۳۸۴). هر کدام از ابعاد مذکور شامل اجزای مختلفی است که شاخص‌ها بر پایه آن ساخته شده و مبنای تحلیل و مقایسه داده‌ها بوده است.

الف) اعتماد

- اعتماد به خانواده

- اعتماد به اقوام و خویشان

- اعتماد به دوستان

- اعتماد به همسایه، هم محله‌ای، همشهری، هم‌قوم و مردم سایر شهرها
- اعتماد تعمیم یافته (به گروه‌ها و اصناف)
- اعتماد نهادی (به نهادها و سازمان‌ها)
- اعتماد سیاسی (به کارگزاران سیاسی، نهادهای سیاسی و نظام سیاسی)
- اعتماد عمومی مردم به همدیگر

ب) شبکه‌های اجتماعی

۱- مشارکت

- مشارکت غیررسمی: منظور مشارکت داوطلبانه در انجمن‌ها و تشکل‌های غیردولتی و همچنین مشارکت در سازمان‌های غیردولتی است.
- انجام فعالیت‌های مذهبی: شامل شرکت در مراسم و مناسک مذهبی است که به صورت جمعی بوده و دارای بعد اجتماعی‌اند.

- تأکید بر اهمیت مشارکت سیاسی و اجتماعی

۲- ارتباطات و روابط اجتماعی

- رفت و آمد با دیگران

- بده بستان با دیگران

۳- انسجام اجتماعی

سنجش ابعادی که مبین میزان اعتماد و اتکای افراد به همدیگر است مثل: مشورت با سایر افراد، مسئولیت‌پذیری، احساس همدردی با دیگران و ترجیح منافع جمعی بر فردی.

ج) هنجارها

۱- نرخ وقوع جرایم

این بُعد مبتنی بر تعریف سلبی سرمایه اجتماعی بررسی شده است: نبود جرم و جنایت. (بیش از همه فوکویاما بر این مقوله تأکید دارد) نتایج تحقیقاتی که روند تحول سرمایه اجتماعی را با ابتنا بر تغییر نرخ جرم مورد سنجش قرار داده‌اند، برای تشریح وضعیت امنیت مورد استفاده قرار گرفته است.

- ۲- هنجارهای مثبتی مثل صداقت، امانتداری، گذشت و وجدان کاری و ...

د) پنداشت از آینده

بُعدی از سرمایه اجتماعی در سطح کلان که امیدواری نسبت به اوضاع اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی را می‌سنجد. این بُعد در حقیقت متأثر از ارزیابی افراد از وضع موجود هنجارها و عملکرد حکومت در حوزه‌های گوناگون است (غفاری، ۱۳۸۴).

ه) آگاهی یا اطلاعات

شاخصی مهم با ابعاد متعدد است که بسیار ناقص مورد سنجش قرار گرفته است:

- پیگیری اخبار سیاسی

- بصیرت اجتماعی (تشخیص میزان سردرگمی مردم در مورد چند مسئله مهم سیاسی، اجتماعی، اداری و تربیتی).

برخی محققان مثل وولکاک، کولمن، آدلرو و کوون و چای یووا^۱ بعد آگاهی یا اطلاعات را شاخص مهم و اساسی در سرمایه اجتماعی دانسته‌اند (پیران و دیگران، ۱۳۸۵).

۶- یافته‌ها

با توجه به تعداد مولفه‌ها و ابعاد مختلف مورد بررسی، نتایج حاصله بسیار متعدد و متنوع است. در اینجا حتی مجالی برای ارائه خلاصه تفصیلی از این نتایج هم نیست. ناچار سعی می‌شود مجملی از کل یافته‌ها ارائه گردد. همچنان که گفته شد نتایج تحقیقات مختلف به تفکیک ابعاد گوناگون با هم مقایسه شده و آنچه در اینجا آمده است برآیند کل تحقیقات می‌باشد. در تحقیقات گوناگون آماره‌های مختلفی برای سنجش سرمایه اجتماعی مورد استفاده قرار گرفته است. در توصیف وضع موجود بیش از هر آماره‌ای از درصدها و میانگین‌ها استفاده شده است. بر همین پایه برخی به توصیف بیانی وضعیت موجود پرداخته‌اند با عباراتی نظیر: وضعیت موجود «مطلوب یا نامطلوب است»، میزان سرمایه اجتماعی «بالا یا پایین است» و عباراتی از این قبیل. معیار مطلوبیت یا بالا و پایین بودن سرمایه اجتماعی مقایسه میانگین‌ها و درصدها بوده که غالباً در قالب طیف لیکرت مورد سنجش قرار گرفته است. در اینجا و در تجمیع یافته‌ها می‌توان با مسامحه و پذیرش نسبتی از خطا و با بهره‌گیری از مقیاس لیکرت در مورد وضعیت جامعه قضاوت کرد. بر این اساس سعی می‌شود وضعیت نهایی سرمایه اجتماعی در هر کدام از ابعاد به صورت زیر توصیف شود:

بالای ۸۰ درصد: وضعیت بسیار مطلوب یا بسیار بالا

بین ۶۰ تا ۷۹ درصد: وضعیت مطلوب یا بالا

بین ۴۰ تا ۵۹ درصد: وضعیت متوسط

بین ۲۰ تا ۳۹ درصد: وضعیت نامطلوب یا پایین

زیر ۲۰ درصد: وضعیت بسیار نامطلوب یا خیلی پایین

۱-۶) وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران

الف) میزان اعتماد

اعتماد به خانواده: نتایج تحقیقات نشان می‌دهد میزان اعتماد به خانواده و اقوام درجه یک بسیار بالاست.

اعتماد به اقوام: نتایج تحقیقات یکسان نیست و سؤالات موضوع واحدی را نمی‌سنجند. در مجموع بیشتر تحقیقات نشان‌دهنده اعتماد متوسط رو به بالا به اقوام و خویشان است.

اعتماد به دوستان: میزان اعتماد به دوستان و آشنایان در حد بالا یا متوسط بوده است.

اعتماد عمومی: میزان اعتماد مردم به همدیگر در حد متوسط بوده است. در مجموع هرچه نسبت فAMILI و خویشاوندی کمتر و میزان ارتباطات کاهش می‌یابد به همان میزان اعتماد کاستی می‌گیرد.

اعتماد به گروه‌ها و اصناف: میزان اعتماد یکسان نبوده است:

اعتماد بالا به: معلمان، اساتید دانشگاه، پزشکان و ورزشکاران.

اعتماد متوسط به: ارتشی‌ها، راهنمایی و رانندگی، نیروی انتظامی، دانشجویان، کارگران، هنرمندان، روحانیون، داروسازان، مدیران انتظامی و امنیتی.

اعتماد پایین به: روزنامه نگاران، مدیران دولتی و رانندگان تاکسی، مهندسين کشاورزی، وزرا و هیئت دولت، مهندسين صنایع غذایی، مدیران صنعتی، مهندسين راه و ساختمان، سیاستمداران و دیپلمات‌ها، مهندسين فنی (اتومبیل سازی)، نمایندگان مجلس و اقتصاددانان.

اعتماد خیلی پایین به: کسبه، تجار و بازاریان، بنگاهداران مسکن و ماشین.

اعتماد نهادی (اعتماد به نهادها و سازمان‌ها)

میزان اعتماد به نهادها:

اعتماد بالا به: بانک‌های دولتی، کمیته امداد امام خمینی (ره)، اداره پست، دانشگاه‌های دولتی، کتابخانه‌های عمومی، مدارس دولتی، صدا و سیما و آموزشگاه‌های فنی و حرفه‌ای.

اعتماد متوسط به: کلانتری (نیروی انتظامی)، اداره راهنمایی و رانندگی، پایگاه‌های بسیج، تأمین اجتماعی و خدمات درمانی، مراکز ثبت اسناد، انجمن‌های خیریه، درمانگاه‌ها و مراکز بهداشتی، اداره برق و سازمان تبلیغات اسلامی.

اعتماد پایین به: فرمانداری و بخشداری، صندوق‌های قرض‌الحسنه، شرکت‌های بیمه خصوصی (بیمه ایران، آسیا و...)، فروشگاه‌های بزرگ (شهروند، رفاه و...)، تعاونی‌ها (مصرف، مسکن و...)، اداره دارایی، بیمارستان‌های خصوصی، بیمارستان‌های دولتی، سازمان آب و فاضلاب، آژانس‌های مسافری، شوراهای اسلامی شهر، مطبوعات، مدارس غیرانتفاعی و سازمان امور جوانان.

اعتماد خیلی پایین به: دانشگاه‌های غیرانتفاعی (آزاد)، شهرداری‌ها، اداره کار و امور اجتماعی، احزاب و تشکل‌های سیاسی و بانک‌های خصوصی.

روند تغییر اعتماد به گروه‌ها و اصناف

بر اساس نتایج پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌ها (موج اول ۱۳۷۹):

- مردم بیشتر از همه به ترتیب به گروه‌ها و اصناف زیر اعتماد داشته‌اند:

معلمان (۸۰ درصد)، اساتید دانشگاه (۷۲/۱ درصد)، پزشکان (۶۴/۳ درصد)، ورزشکاران (۶۲ درصد)، پلیس راهنمایی و رانندگی (۵۵/۷ درصد)، ارتشی‌ها (۵۵ درصد)، نیروی انتظامی (۵۱/۷ درصد)، هنرمندان (۵۰/۳ درصد) و روحانیون (۴۶/۷ درصد).

- مردم کمتر از همه به ترتیب به گروه‌ها و اصناف زیر اعتماد داشته‌اند:

بنگاه داران (مسکن و ماشین)، تجار و بازاریان، کسبه و رانندگان تاکسی.

- میزان اعتماد به روزنامه‌نگاران و کارگران متوسط بوده است.

بر اساس نتایج پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌ها (موج دوم ۱۳۸۲):

- مردم بیشتر از همه به ترتیب به گروه‌ها و اصناف زیر اعتماد داشته‌اند:

معلمان (۷۷ درصد)، اساتید دانشگاه (۷۰/۵ درصد)، ورزشکاران (۶۲/۱ درصد)، پزشکان و ارتشی‌ها (۵۶ درصد)، پلیس راهنمایی و رانندگی (۵۵/۱ درصد)، نیروی انتظامی (۵۳ درصد)،

دانشجویان (۵۲/۹ درصد)، کارگران (۴۹/۳ درصد)، هنرمندان (۴۷/۷ درصد) و روحانیون (۴۰/۸ درصد).

- مردم کمتر از همه به ترتیب به گروه‌ها و اصناف زیر اعتماد داشته‌اند:
 بنگاه‌دارها (مسکن و ماشین)، تجار و بازاریان، کسبه، مدیران دولتی، رانندگان تاکسی و قضات.

- میزان اعتماد به روزنامه‌نگاران متوسط بوده است.
 می‌بینیم در فاصله سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۲ رتبه اصناف و گروه‌های مختلف تغییر چندانی نداشته است اما میزان اعتماد به گروه‌ها نوسان داشته است:

افزایش اعتماد به میزان چشمگیر: کارگران

افزایش اعتماد به میزان محدود: نیروی انتظامی، ارتشی‌ها، روزنامه‌نگاران، ورزشکاران

کاهش محدود اعتماد: پلیس راهنمایی و رانندگی، معلمان، اساتید و هنرمندان

کاهش محسوس اعتماد: پزشکان، قضات و روحانیون

کاهش شدت بی‌اعتمادی: بنگاه داران مسکن و ماشین، رانندگان تاکسی و کسبه.

با مقایسه نتایج تحقیق غفاری که در سال ۱۳۸۴ در وزارت کشور به اجرا درآمده با نتایج موج دوم طرح ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان در می‌یابیم میزان اعتماد به معلمان و اساتید به شدت کاهش یافته است. کاهش میزان اعتماد به پزشکان و قضات نیز قابل توجه بوده است. اما در همین سال میزان اعتماد نسبت به مدیران دولتی به میزان چشمگیری افزایش یافته است. نتایج دو طرح ملی که در سال ۱۳۸۵ توسط دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخش به اجرا در آمده نشان می‌دهد در غالب موارد و در مقایسه با نتایج تحقیق غفاری درصد کسانی که اعتماد بالایی به گروه‌ها و اصناف گوناگون داشته‌اند افزایش یافته است. اما هم‌زمان میزان بی‌اعتمادی نیز به شدت افزایش یافته است. به عبارت دیگر درصد کسانی که اعتماد کمی به گروه‌ها و اصناف گوناگون داشته‌اند بیشتر شده است. این افزایش بی‌اعتمادی نسبت به هنرمندان، اساتید دانشگاه، پزشکان، ورزشکاران، مدیران دولتی، تجار و بازاریان و رانندگان تاکسی محسوس‌تر بوده است (دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۵ الف و ۱۳۸۵ ب).

اعتماد سیاسی:

نتایج تحقیقات محدود و کم‌شمار انجام شده در این حوزه نشان می‌دهد در مجموع میزان اعتماد سیاسی نسبتاً بالاست. اما این میزان در حوزه‌های مختلف یکسان نیست.

- میزان اعتماد به نظام سیاسی (ارکان اصلی و بنیادین نظام) بالاست.
- میزان اعتماد به نهادهای سیاسی (سه قوه و نهادهای دیگر) متوسط است.
- میزان اعتماد به کنشگران سیاسی (کارگزاران سیاسی) پایین است.
- در بین نهادهای سیاسی، بیشترین اعتماد به ترتیب به قوه مجریه، مجلس خبرگان، شورای نگهبان و قوه قضائیه و کمترین اعتماد به مجلس است.
- از نظر پاسخگویان، میزان وظیفه‌شناسی و تخصص کارمندان و مدیران در همه حوزه‌های

سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی متوسط است. اما در مجموع نسبت کسانی که میزان وظیفه‌شناسی و تخصص این افراد را کم می‌دانند بیشتر از کسانی است که میزان وظیفه‌شناسی آنها را بالا برآورد کرده‌اند.

- از نظر مردم میزان ارزش‌های اخلاقی مثبت در بین مسئولین در حد پایینی قرار دارد. به خصوص میزان امانت‌داری، پایبندی به قانون، صداقت و وفای به عهد خیلی کمتر دانسته می‌شود. ارزشی که از نظر پاسخگویان در مقایسه با سایر ارزش‌ها بیشتر در مسئولان دیده می‌شود هوشمندی است.

- از نظر پاسخگویان سه ویژگی منفی قوم و خویش‌گرایی، باندبازی و تبعیض و بی‌عدالتی بیش از همه در بین مسئولین دیده می‌شود.

ب) شبکه روابط

مشارکت داوطلبانه

- میزان مشارکت مردم در انجمن‌ها و تشکل‌های صنفی در مجموع بسیار پایین است.

- بالاترین میزان مشارکت مربوط به هیئت‌های مذهبی، پایگاه بسیج، انجمن اولیا و مربیان و انجمن‌ها و گروه‌های ورزشی و تفریحی است.

- میزان مشارکت در تشکل‌ها و احزاب سیاسی در پایینترین حد قرار دارد. اما نرخ مشارکت رسمی سیاسی بالاست. مردم مسئله مشارکت سیاسی را از کم اهمیت‌ترین مسائل جامعه دانسته‌اند.

مشارکت در فعالیت مذهبی

- بیش از ۹۵ درصد مردم در یکی از فعالیت‌های مذهبی اجتماعی شرکت می‌کنند.

- در بین اعمال عبادی اجتماعی، افراد بیش از همه در مراسم عزاداری عاشورا و تاسوعا شرکت می‌کنند. در رتبه بعدی صدقه دادن قرار دارد. میزان شرکت مداوم در نماز جماعت و جمعه و جلسات دعا پایین است.

ارتباطات

- بیشترین میزان رفت و آمد با فامیل‌ها و دوستان و آشنایان و کمترین رفت و آمد با افراد غیرهمشهری، هم‌شهری‌ها و افراد هم‌محله‌ای است.

- میزان بده بستان افراد با فامیل‌های درجه یک و دو، دوستان و آشنایان و همسایگان بالاست.

میزان بده بستان با همکاران و هم‌محله‌ای‌ها متوسط و با دیگران رو به پایین است. در مجموع میزان کمک و بده بستان در جامعه ایران بالاست.

- میزان ارتباطات در جامعه علمی مطلوب نیست.

همبستگی اجتماعی

- میزان مشورت در خانواده‌های ایرانی نسبتاً بالاست. میزان درد دل نیز تا حدودی بالا می‌باشد و میزان اختلاف با اعضای خانواده در بین بیش از ۶۵ درصد خانواده‌ها هیچ وقت اتفاق نیفتاده یا به ندرت اتفاق می‌افتد.

- میزان صمیمیت و امید به دوستان در بین جوانان ایرانی بالاست.

- مردم از اکثر مواضع نظام جمهوری اسلامی در امور داخلی و خارجی دفاع می‌کنند و در شرایطی نظیر جنگ حاضر به دفاع از نظام‌اند.
- مردم نقش خود را در تصمیم‌گیری‌های نظام کاملاً جدی می‌دانند.
- حدود ۹۵ درصد مخالف این موضوع‌اند که از هر راهی برای به دست آوردن پول می‌توان استفاده کرد. بیش از ۹۲ درصد مخالف این موضوع‌اند که آدم باید به فکر خودش باشد و به دیگران اهمیت ندهد.
- اکثریت مطلق افراد به هویت ایرانی ایمان داشته و افتخار می‌کنند.

ج) میزان کل سرمایه اجتماعی

آنچه تاکنون و در این بخش ارائه شده است ارائه نتایج تحقیقات مختلف در مورد ابعاد و اجزاء گوناگون سرمایه اجتماعی است. اما برخی تحقیقات با رویکردها و شاخص‌های متفاوت به سنجش کلی مقوله سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند. در برخی از این تحقیقات تنها یک گویه به عنوان شاخص سنجش سرمایه اجتماعی محور قرار گرفته است و در برخی دیگر از تحقیقات، شاخص‌های بیشتر و گاه بیش از سیصد شاخص برای سنجش و اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شده است. نکته دیگر شیوه ترکیب گویه‌ها و معیارهاست که برخی تحقیقات منطقی و آن‌گونه که لازمه تحقیق بوده با استفاده از ابزارها و تکنیک‌های مناسب، حاصل جمع گویه‌ها را به عنوان شاخص کل سرمایه اجتماعی حساب نموده‌اند اما در برخی تحقیقات مهم با وجود اینکه مبتنی بر مبانی نظری منسجم، شاخص‌های متعددی تدوین و در عمل مورد بررسی قرار گرفته اما در نهایت گویه‌ها با هم ترکیب نشده و اطلاعات به صورت متفرق ارائه شده است. طرح ملی وزارت کشور (غفاری، ۱۳۸۴) مهم‌ترین این تحقیقات بوده که متأسفانه شاخص کل سرمایه اجتماعی را ارائه ننموده است.

اینجا نتایج تحقیقاتی که سرمایه اجتماعی را در مجموع اندازه‌گیری کرده‌اند ارائه می‌شود: نتیجه تحقیق وحیدا و همکارانش در ۱۱ دانشگاه دولتی نشان می‌دهد میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان چندان بالا نیست: بسیار کم ۷ درصد، کم ۳۴ درصد، متوسط ۴۵ درصد، زیاد ۱۳ درصد، بسیار زیاد ۱ درصد (وحیدا و همکاران، ۱۳۸۳).

اما نتیجه تحقیق کتابی و همکارانش نشانگر میزان بالای سرمایه اجتماعی دانشجویان است: میزان سرمایه اجتماعی در ۷۱/۳ درصد بالا، ۲۷/۶ درصد متوسط و ۱/۱ درصد پایین بوده است. میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان در مجموع بسیار بالا بوده است (کتابی و همکاران، ۱۳۸۳). در تحقیقی دیگر از جمع نمرات روابط، هنجار عمل متقابل و اعتماد (۲۰ گویه) اجزای سرمایه اجتماعی ساخته شده و میزان آن از ۵۴ تا ۲۷۵ در نوسان بوده است (قانع‌راد و حسینی، ۱۳۸۴).

فیروز آبادی نیز در پایان نامه دکترای خود وضعیت سرمایه اجتماعی در کل کشور را مورد سنجش قرار داده است. در این تحقیق مجموع گویه‌ها روی طیفی از ۰ تا ۸ ترکیب شده است. میانگین کل سرمایه اجتماعی ۴/۷۸ می‌باشد که نمره نسبتاً خوبی را نشان می‌دهد.

جدول ۲: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب سرمایه اجتماعی

درصد	فراوانی	میانگین سرمایه اجتماعی
-		۰
۴/۷	۸۲	۲
۵۴/۳	۹۴۸	۴
۲۸/۱	۶۶۵	۶
۲/۹	۵۱	۸
	۱۷۵۹	مجموع

(فیروزآبادی، ۱۳۸۴)

تقریباً میانگین سرمایه اجتماعی برای بیش از ۹۵ درصد افراد بالای ۴ بوده است (فیروزآبادی،

۱۳۸۴)

اما رحمان سعادت در تحقیقی نسبتاً جامع و با بهره‌گیری از شاخص‌های چندگانه هم میزان سرمایه اجتماعی و هم روند تغییر آن در کل کشور را مورد سنجش قرار داده است. وی میزان سرمایه اجتماعی برای سال ۱۳۸۰ را اندازه‌گیری و بر اساس سال ۱۳۸۰ و با استفاده از روش منطق فازی میزان سرمایه اجتماعی در سال‌های قبل را برآورد کرده است. در این تحقیق از شاخص‌های زیر استفاده شده است: ۱- میزان جرم ۲- مشارکت در انتخابات ۳- اعتماد ۴- مشارکت اجتماعی ۵- صداقت ۶- آگاهی عمومی (سعادت، ۱۳۸۴).

در دو تحقیق انجام شده توسط دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی در سال ۱۳۸۵ شاخص کلی سرمایه اجتماعی با ترکیب مجموع شاخص‌ها به شرح جدول ذیل برآورد شده است:

جدول ۳: توزیع فراوانی افراد بر حسب میزان سرمایه اجتماعی

ردیف	جمعیت نمونه	میزان سرمایه اجتماعی (درصد)				آماره
		کم	متوسط	زیاد	میانگین	
۱	جوانان (۱۳۸۵)	۳۴/۷	۳۳/۵	۳۱/۸	۱۰۲/۵۱	۹۸
۲	کل جامعه (۱۳۸۵)	۳۸/۶	۳۴/۶	۲۶/۸	۱۰۰/۶۴	۱۰۰

یافته‌های دو تحقیق مذکور نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی در میان حدود ۳۰ درصد افراد (در جوانان کمی بیش از ۳۰ درصد و در کل جامعه حدود ۲۷ درصد) زیاد بوده است. میزان سرمایه اجتماعی برای حدود ۳۴ درصد افراد، متوسط بوده و در مجموع میزان سرمایه اجتماعی بیش از ۶۰ درصد افراد، زیاد و متوسط بوده است (دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۵ الف و ۱۳۸۵ ب).

از بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، بالاترین حد به حمایت اجتماعی اختصاص دارد و پایین‌ترین حد هم مربوط به روابط انجمنی است. پس از حمایت اجتماعی، هنجارها و اعتماد اجتماعی، پیوندها

و اعتماد بین فردی قرار می‌گیرند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که وضعیت سرمایه اجتماعی به جز مواردی خاص که آن هم مربوط به جنبه‌های سنتی یا سرمایه اجتماعی قدیم می‌شود، در اغلب موارد به‌ویژه در بُعد روابط انجمنی، مطلوب به نظر نمی‌رسد (دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۵ الف و ۱۳۸۵ ب).

اگر حاصل دو تحقیق مذکور و تحقیق فیروزآبادی را مینا قرار دهیم می‌توان گفت میزان سرمایه اجتماعی جامعه متوسط به بالاست.

برخی دیگر از محققان به‌گونه‌ای متفاوت، میزان سرمایه اجتماعی را مورد بررسی قرار داده‌اند. در واقع یکی از روش‌های سنجش سرمایه اجتماعی، مراجعه به آمارهای جرم و جنایت، فروپاشی خانواده‌ها، سوء مصرف مواد مخدر، طرح دعاوی و دادخواهی، خودکشی، فرار از پرداخت مالیات و موارد مشابه است. در این حالت فرض بر این است که چون سرمایه اجتماعی هنجارهای رفتاری مبتنی بر تشریک مساعی را منعکس می‌سازد، انحرافات و مسائل اجتماعی نیز بازتاب فقدان سرمایه اجتماعی خواهد بود. اگر چه شیوه‌های دیگری از جمله سنجش میزان عضویت در گروه‌ها و تشکل‌های اجتماعی، مشارکت در امور سیاسی و میزان اعتماد نیز در سنجش سرمایه اجتماعی مطرح است.

د) ارزیابی از وضعیت هنجارها و ارزش‌ها در جامعه

- مردم بر این باورند که میزان تظاهر، کلاهبرداری و نیز میزان تملق و چابلوسی در جامعه بسیار بالاست

- پاسخگویان میزان رواج ارزش‌هایی چون رعایت حقوق دیگران، احساس مسئولیت، وجدان کاری و انضباط اجتماعی را کم ارزیابی نموده‌اند. همچنین پاسخگویان میزان حسادت، ناامیدی، حرص و خودخواهی مردم را زیاد دانسته‌اند.

- نگرش نسبت به میزان گذشت، امانتداری، انصاف، صداقت و پایبندی به قول و قرار در جامعه منفی است.

ه) میزان نگرانی نسبت به مسائل گوناگون و ارزیابی عملکرد کلان نظام در حل مشکلات

- به ترتیب، نگرانی نسبت به مشکلات اجتماعی زیر بسیار بالا است:

بیکاری، گرانی، اعتیاد، پارتی‌بازی، دزدی و کلاهبرداری، طلاق، تملق و چابلوسی، اختلاف و چنددستگی، روابط نامشروع، ظلم و تبعیض، ناامنی و بی‌توجهی به دین. (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۱ و ۱۳۸۲؛ غفاری، ۱۳۸۴؛ دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۵ الف و ۱۳۸۵ ب).

پاسخگویان بیش از همه پنداشت مثبتی از عملکرد نظام در حوزه‌های: بهداشت، رفع ناامنی، رفع ترافیک، رفع جرم و جنایت و اجرای قانون داشته‌اند و پنداشت‌شان در موارد زیر منفی است (عملکرد دولت را ناموفق می‌دانند): رفع مشکل بیکاری، رفع گرانی و تورم، رفع فقر، رفع نابرابری، رفع اعتیاد (غفاری، ۱۳۸۴).

۲-۶) مهم‌ترین عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی

متأسفانه تحقیقات در بیان عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی بسیار ضعیف عمل کرده‌اند و نمی‌توان مهم‌ترین عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی در کشور را با اتکا بر تحقیقات موجود شناسایی کرد. اما در مجموع نتایج یافته‌ها در تحقیقات مختلف نشان می‌دهد وضعیت سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان و سنین پایین چندان مطلوب نیست. مطابق با نتایج یافته‌ها در بسیاری از موارد، میزان سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان پایین‌تر از سایر اقشار جامعه است. این امر تا حدود زیادی می‌تواند متأثر از فضای حاکم بر دانشگاه‌ها باشد که در بعضی موارد با اهداف نظام و نیز ارزش‌های اجتماعی حاکم بر جامعه مطابقت ندارد. نتایج تحقیقات نشان می‌دهد در غالب موارد با افزایش میزان تحصیلات میزان اعتماد نیز کاهش می‌یابد. همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد با افزایش سن میزان سرمایه اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. به عبارت دیگر میزان سرمایه اجتماعی نسل جوان پایین‌تر از بزرگسالان است. نتایج معدود تحقیقات انجام شده، مبین تأثیر بسیار بالای دینداری بر سرمایه اجتماعی است: هر چه میزان دینداری افراد بیشتر می‌شود میزان سرمایه اجتماعی آنان نیز افزایش می‌یابد.

۱۱۶

۳-۶) روند تغییر سرمایه اجتماعی در کشور

تحقیقات کمی تحول در سرمایه اجتماعی در ایران را مورد بررسی قرار داده‌اند. البته این امر منوط به انجام تحقیقات منظم و قابل مقایسه در زمان‌های مختلف است. در سالیان اخیر کارهای متعددی صورت گرفته است. اما غالب تحقیقات به ابعاد و عناصر محدودی از سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند. در این صورت تنها می‌توان روند تغییر در همان ابعاد را مورد بررسی قرار داد (مثل روند تغییر در اعتماد به خانواده). اما تحلیل تغییر مجموع شاخص‌های سرمایه اجتماعی به عنوان یک کل منسجم مقدور نیست، چرا که تمام کارهای تحقیقاتی که مجموع شاخص‌های سرمایه اجتماعی را مورد سنجش قرار داده‌اند بعد از ۱۳۸۴ به اجرا در آمده‌اند.

اما برخی دیگر از تحقیقات به گونه‌ای متفاوت و با استفاده از آمار جرائم تلاش کرده‌اند روند تغییر سرمایه اجتماعی را بررسی کنند. در اینجا به بخشی از نتایج این تحقیقات اشاره می‌شود: علی سوری در تحقیقی نشان می‌دهد میزان تخلفات به ویژه در دوره ۱۳۸۱ - ۱۳۷۵ دارای نرخ رشد نسبتاً بالایی بوده است. به گونه‌ای که کل پرونده‌های بررسی شده سرانه در دوره ۱۳۶۵ - ۱۳۷۵، سالانه ۲/۳۸ درصد و در دوره ۱۳۸۱ - ۱۳۷۵ حدود ۸/۵ درصد رشد داشته است. این رقم برای اختلاس و ارتشا به ۱۶ درصد و برای چک‌های بلامحل به ۷/۴ درصد می‌رسد. این تغییرات بیانگر کاهش سرمایه اجتماعی است. زیرا همان‌طور که اشاره شد، تخریب سرمایه اجتماعی در نهایت منجر به عدم پای‌بندی به قراردادهای می‌شود. به عنوان مثال بین موجر و مستأجر یک قرارداد صریح و قانونی وجود دارد که در صورت قبول آن قرارداد و همچنین پای‌بندی به جنبه‌های نانوشته آن، نباید ارجاعی به سیستم قضایی به وجود بیاید. همین وضعیت در رابطه با تخلفات رانندگی وجود دارد. زیرا در رانندگی مردم به‌طور ضمنی و قبل از ورود به صحنه رانندگی، پذیرفته‌اند که

قواعد آن را رعایت کنند. وجود سرمایه اجتماعی باعث می‌شود که میزان تخلفات رانندگی حتی بدون وجود پلیس کاهش یابد.

در مورد چک نیز باید دانست که این وسیله بیانگر اعتماد دوطرفه است و چک بلامحل یعنی اینکه یکی از طرفین به دنبال سوء استفاده از این اعتماد است. سایر موارد نیز همین وضعیت را دارند (سوری، ۱۳۸۴).

رحمان سعادت نیز به روشی دیگر سری زمانی سرمایه اجتماعی را استخراج نموده است. به نظر وی سنجش میزان سرمایه اجتماعی برای سال‌های قبل از ۱۳۸۰ با روش متغیر پنهان مقدور نیست. بنابراین برای استخراج سال‌های قبل از روش منطبق فازی استفاده شده است. لازمه تحلیل، ساخت مجموعه‌ای فازی است و برای این منظور از دو شاخص میزان مشارکت جمعی و میزان جرم استفاده شده است. نتایج تحقیق وی نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی دارای نوسانات متعدد طی دوره مورد نظر بوده است:

- سرمایه اجتماعی، سیر نزولی خفیف داشته و در سال‌های مختلف دچار نوسان بوده است. روند کلی سرمایه فیزیکی صعودی بوده و فقط در بعد از انقلاب دچار نوسان شده است. نسبت سرمایه اجتماعی به فیزیکی سیر نزولی داشته است.

روند سرمایه انسانی به جز سال‌های اول انقلاب، صعودی بوده است. نسبت سرمایه اجتماعی به سرمایه انسانی سیر نزولی داشته است.

به طور کلی سرمایه اجتماعی بر خلاف دو سرمایه دیگر، سیر نزولی خفیف نوسانی را طی نموده است. نوسانات در دوره بعد از انقلاب بیش از دوره قبل از انقلاب است که مبین تحولات مختلف بعد از انقلاب است (سعادت، ۱۳۸۴).

۴-۶) پیشنهادها

به منظور افزایش سرمایه اجتماعی در جامعه ایران لازم است سیاست‌های زیر در سطوح مختلف به اجرا درآید (این راهکارها توسط برخی محققان یا با توجه به مجموع نتایج فراتحلیل ارائه شده است):

الف) سیاستگذاری حکومتی

مؤثرترین عامل جهت افزایش سرمایه اجتماعی، در عملکرد و ساختار حکومت و نوع تعامل آن با عامه مردم نهفته است. بر پایه نتایج تحقیقات به منظور افزایش اعتماد سیاسی و به دنبال آن میزان سرمایه اجتماعی در جامعه لازم است سیاست‌های زیر در سطح نهادهای حکومتی اعمال گردد:

۱. افزایش کارایی دولت، مجلس، قوه قضائیه و سایر نهادها و ساختارهای وابسته به نظام
۲. الزام دولت و قوه قضائیه به شایسته‌سالاری و نظارت دقیق بر نوع چینش و گزینش افراد علی‌الخصوص میزان مهارت و توانایی مدیران و مسئولان رده‌های بالا.
۳. برنامه‌ریزی و مطالعه به منظور افزایش سطح مهارت و تخصص نمایندگان مجلس. تدوین و اعمال قوانینی که مانع ورود افراد با مهارت و تخصص پایین به مجلس بشود.

۴. الزام و نظارت بر رفتار و گفتار مسئولین دولتی به منظور عمل به تعهدات و وفای به عهد.
۵. نظارت دقیق بر عملکرد قوه قضائیه و الزام آن بر اجرای درست، سریع و عادلانه قانون و گزارش شفاف عملکرد به عموم مردم. نتایج تحقیقات، مبین تأثیر بالای عملکرد این قوه بر کاهش اعتماد به نظام سیاسی است. مهم‌تر اینکه عملکرد این قوه بر مشروعیت نظام تأثیر مستقیم دارد.
۶. معرفی مسئولان ناکارآمد و مجازات عادلانه مدیران و مسئولان خاطی سطوح بالا. این امر مانع تسری بی‌اعتمادی به سایر مسئولان و از آنجا به کل نظام خواهد شد. نتایج، نشان دهنده اعتماد پایین به کارگزاران و کنشگران سیاسی و اعتماد بالا به نظام سیاسی است. بنابراین در موارد اختلال یا کاستی باید با معرفی و مجازات افراد، انگشت اتهام را از سمت نظام به سمت کنشگران کشاند.
۷. حذف یا اصلاح قوانین و مقرراتی که در آنها تبعیض و نابرابری وجود دارد.
۸. اجرا و اعمال برابر قانون در همه سطوح و در بین همه اقشار و گروه‌ها.
۹. اصلاح ساختار اداری به منظور جلب بیشتر مشارکت مردمی و امکان ارتباط رویارو و مستقیم.
۱۰. الزام رسانه‌ها به گسترش و تحکیم موارد مذکور و جلوگیری از نشر اکاذیب، تهمت، شایعه و مواردی که موجب گسترش بی‌اعتمادی و سوءظن در جامعه می‌شود.
۱۱. برنامه‌سازی در صدا و سیما در راستای گسترش فرهنگ مشارکت رسمی و غیررسمی در تمامی حوزه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی نه صرفاً در حوزه سیاسی آن هم در سطح رأی دهی.
۱۲. برنامه‌ریزی به منظور گسترش اعتماد و ارتباط بین اقوام و مذاهب مختلف که موجبات همدلی و همبستگی را فراهم خواهد ساخت.
۱۳. پرهیز از جایجایی زود هنگام و پی‌درپی مدیران، خصوصاً آن دسته از مدیرانی که به طور مستقیم و از نزدیک با مردم در ارتباط‌اند.
۱۴. توجه به مردم و ارزش قایل شدن به خواسته‌های آنان.
۱۵. کاهش حجم تصدی‌گری دولت و توزیع مسئولیت در کل جامعه.
۱۶. خودداری مسئولین از طرح وعده‌های تحقق‌ناپذیر و تلاش برای اجرایی کردن وعده‌های خود.
۱۷. توجه و نظارت بیشتر بر نقاط تماس نظام سیاسی با مردم و سازمان‌های منسوب به دولت، خصوصاً تأکید بر رعایت قوانین و مقررات و حذف پارتی‌بازی از ادارات دولتی، نقش مهمی در افزایش اعتماد سیاسی دارد.
۱۸. ارتباط بیشتر و ترجیحاً رو در روی مسئولین با مردم.
۱۹. سرمایه‌گذاری بیشتر در مدارس: علاوه بر تدوین متون درسی متناسب با نیاز جامعه، در افزایش رضایت مردم از مدارس دولتی باید تلاش نمود.
۲۰. افزایش رفاه اقتصادی و تأمین اجتماعی مردم با اجرایی کردن اصل ۴۴ قانون اساسی.
۲۱. انعکاس واقعیات توسط رسانه‌ها و عدم تناقض‌گویی

۲۲. واگذاری بخشی از وظایف دولت به نهادهای مدنی. دولت باید برای تقویت سرمایه اجتماعی بین‌گروهی در جامعه، زمینه مشارکت فعال مردم در انجمن‌های داوطلبانه را فراهم سازد و از این طریق باعث تعاملات گسترده مردم با یکدیگر گردد که آن نیز اعتماد تعمیم یافته را افزایش و جرم و جنایت را کاهش خواهد داد.

۲۳. تلاش بیشتر برای حل دو معضل اشتغال و ازدواج که به شدت بر افزایش امید نسبت به آینده مؤثرند.

۲۴. تلاش برای کاهش فاصله طبقاتی و توزیع عادلانه امکانات که بر افزایش امید مؤثر است.

۲۵. نتایج نشان می‌دهد در ۱۰ سال اخیر مهم‌ترین مسائل اجتماعی مورد نظر مردم تغییری نکرده بلکه غالباً تشدید یافته است. بنابراین در برنامه‌ریزی‌ها ضروری است میزان اهتمام و توجه و نیز تخصیص امکانات، منابع و بودجه بر همین اساس صورت بگیرد. به ترتیب نگرانی نسبت به مشکلات اجتماعی زیر بسیار بالاست: بیکاری، گرانی، اعتیاد، پارتی بازی، دزدی و کلاهبرداری، طلاق، تملق و چالپوسی، اختلاف و چنددستگی، روابط نامشروع، ظلم و تبعیض، ناامنی و بی‌توجهی به دین و پاسخگویان بیش از همه، پنداشت مثبتی از عملکرد نظام در حوزه‌های بهداشت، رفع ناامنی، رفع ترافیک، رفع جرم و جنایت و اجرای قانون داشته‌اند و پنداشت‌شان در موارد زیر منفی است (عملکرد دولت را ناموفق می‌دانند): رفع مشکل بیکاری، رفع گرانی و تورم، رفع فقر، رفع نابرابری، رفع اعتیاد. بنابراین در برنامه‌های حوزه‌های مذکور باید تجدید نظر اساسی صورت بگیرد. در حقیقت نقاط اصلی مؤثر بر کاهش اعتماد و سرمایه اجتماعی مردم همین موارد است.

ب) سیاست‌ها برای افزایش سرمایه اجتماعی در میان مردم

۱. بازنگری در مجاری اجتماعی کردن اولیه یعنی خانواده، مدرسه و دوستان و خصوصاً کتاب‌های درسی که مجرای رسمی انتقال مفاهیم فرهنگی به کودکان است.
۲. تقویت طرز تلقی‌ها، آداب و رسوم و هنجارهای فرهنگی، ارزشی و دینی که اعتماد را سرلوحه عمل و راهنمای رفتار قلمداد می‌کنند: صداقت، وفای به عهد، اعتماد به نفس، اعتماد به دیگران، امانتداری، جلوگیری از سوء ظن، تهمت و ...
۳. ترویج مراسم و مناسک ملی به منظور تقویت احساس تعلق جمعی.
۴. تقویت حس ایثار و از خودگذشتگی، خودباوری و علاقه‌مندی به جامعه در فرزندان توسط اعضای بزرگسال خانواده، مدرسه، دانشگاه و سایر عوامل جامعه‌پذیری.
۵. افزایش بصیرت دینی و مذهبی مردم، تا زمینه مساعد برای اجرای آموزه‌های اسلامی از جمله کسب حلال، رعایت حریم محرم و نامحرم و ترویج فرهنگ قرآنی و دینی فراهم شود.
۶. گسترش روح نقد و نقدپذیری و احیای فریضه امر به معروف و نهی از منکر در راستای جلب مشارکت مؤثر عمومی.

۷. رعایت اصول صداقت، وفای به عهد و عدم تملق در بین دانشجویان.

۸. فراهم کردن تمهیداتی برای گسترش شبکه‌های ارتباطی و بده و بستان‌های عاطفی میان مردم.

۹. تقویت تشکل‌ها و انجمن‌های محلات شهری به منظور شکل‌گیری تعلق جمعی و احساس

همبستگی میان مردم

۱۰. در صورت امکان ایجاد مراکز اصلی و فرعی در سطح محله و بازسازی کارکردی و زیبایی این مراکز به تمامی پهنه محله (از این طریق می‌توان احساس تعلق عمومی به مرکز اصلی محله ایجاد نمود که خود موجب یکپارچگی اجتماعی و شکل‌گیری مفهوم «محله ما» می‌گردد).
۱۱. ایجاد فضاهای مناسب برای تقویت تعاملات اجتماعی در قالب برگزاری مراسم مختلف از جمله سوگواری، سخنرانی، جشن و...
۱۲. شناسایی هویت قومی و تعریف آن ذیل هویت ملی به گونه‌ای که مقوم هویت ملی باشد نه ناقض آن.
۱۳. تلاش برای برقراری ارتباط بین اقوام و فرهنگ‌های مختلف از طریق دانشگاه‌ها و مراکز تفریحی و گردشگری. (یافته‌ها مبین رابطه مستقیم ارتباط و اعتماد و انسجام می‌باشد)
۱۴. انتقال صحیح باورها و تعهدات دینی به جامعه به گونه‌ای که به رشد عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی و سرمایه اجتماعی کل منتهی شود.

۱۲۰

فهرست تحقیقات استفاده شده در فراتحلیل:

۱. آرمش، کیارش و عرفانی خانقاهی، کبری. (زمستان ۱۳۸۵). ز اعتماد تا اقتصاد: نقش اخلاق پزشکی در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی. فصلنامه خلاق در علوم و فناوری. شماره ۱ (ویژه‌نامه خلاق پزشکی).
۲. حمدآقایی، جعفر. (۱۳۸۲). نقش شوراهای اسلامی در افزایش مشارکت روستائیان در طرح‌های توسعه‌ای: مطالعه روستاهای شهرستان پیرانشهر. پایان‌نامه کارشناسی رشد. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۳. حمدی فیروزجالی، علی. (۱۳۸۵). سنجش مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و بررسی تأثیر آنها بر پذیرش و به‌کارگیری برنامه‌های ترویج کشاورزی. پایان‌نامه کارشناسی رشد. دانشکده کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس.
۴. زکیا، مصطفی و فیروزآبادی، سیدحمید. (۱۳۸۳). سرمایه اجتماعی و نقش آن در تشکل‌های تولیدی؛ مطالعه موردی حوزه آبریز کرخه. مجله جامعه‌شناسی: یزن. دوره پنجم. شماره ۴.
۵. میرکافی، مهدی. (۱۳۷۴). اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن. پایان‌نامه کارشناسی رشد. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۶. وجاقلو، سجاد و زهدی، محمدجواد. (۱۳۸۴). بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بین ساکنان شهر زنجان. مجله جامعه‌شناسی ایران. دوره ششم. شماره ۴.
۷. باستانی، سوسن و صالحی هیکویی، مریم. (۱۳۸۶). بررسی ویژگی‌های ساختی، تعاملی و کارکردی شبکه اجتماعی زنان و مردان در تهران. نامه علوم اجتماعی. شماره ۳۰.
۸. بدیعی، نعیم. (۴-۱۳۷). بررسی میزان اعتماد دانشجویان به رسانه‌های خبری. فصلنامه علوم اجتماعی. شمارگان ۷ و ۸.
۹. بهزد، دوود. (۱۳۸۱). سرمایه اجتماعی بستری برای ارتقای سلامت روان. فصلنامه رفاه اجتماعی. سال دوم. شماره ۶.
۱۰. بی‌نیاز، علی. (۱۳۸۱). بررسی ابعاد پولی هم‌پیوندی اقتصادی ایران با مناطق یورو و دلار. رساله دکتری.

- د نشکده قتصاد د ننگاه تهران.
۱۱. تاجبخش، کیان. (۱۳۸۲). بررسی نقش سرمایه اجتماعی در کارایی شوراهای محلی در ایران. 'ستانداری فارس. دفتر مور اجتماعی و شورها.
 ۱۲. تاجبخش، کیان. (۱۳۸۲). بررسی مقدماتی کاربرد نظریه سرمایه اجتماعی در تحلیل وضعیت تأمین اجتماعی در ایران. مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
 ۱۳. تقی آزد رمکی و حمد غیاثوند. (۱۳۸۳). جامعه‌شناسی تغییرات فرهنگی در ایران. تهران: انتشارات آن. چاپ اول.
 ۱۴. حاجی برهیم‌زاده، تبسم. (۱۳۸۳). سنجش عملکرد شوراهای اسلامی نمونه با شاخص‌های توسعه اجتماعی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم اجتماعی تهران.
 ۱۵. جوهری، فاطمه و باقری، لیلیا. (۱۳۸۶). تأثیر استفاده از اینترنت بر سرمایه اجتماعی و انسانی (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران). مجله دانشکده دییات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم. سال ۱۵ شماره ۵۸ و ۵۹.
 ۱۶. حاجی‌پور، خلیل. (۱۳۸۵). رهیافتی کارآمد در ایجاد مدیریت شهری پایدار «برنامه‌ریزی محله-مینا». نشریه هنرهای زیبا. شماره ۲۶.
 ۱۷. چلبی، مسعود و مبارکی، محمد. (۱۳۸۴). تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان. مجله جامعه‌شناسی ایران. دوره ششم. شماره ۲.
 ۱۸. دانشگاه علوم بهزیستی و تونبخشی. (۱۳۸۵). طرح ملی سنجش سرمایه اجتماعی در ایران.
 ۱۹. دانشگاه علوم بهزیستی و تونبخشی. (۱۳۸۵). طرح ملی سنجش سرمایه اجتماعی جوانان ایران.
 ۲۰. رفیع‌پور، فربرز. (۱۳۷۳). آنومی یا آشفستگی اجتماعی. پژوهشی در زمینه پتانسیل آنومی در شهر تهران.
 ۲۱. روشنفکر. پیام و ذکائی، محمد سعید. (۱۳۸۵). جوانان؛ سرمایه اجتماعی و رفتارهای داوطلبانه. فصلنامه رفاه اجتماعی. سال ششم. شماره ۲۳.
 ۲۲. سازمان ملی جوانان. (۱۳۸۰). طرح ملی وضعیت و نگرش جوانان ایران.
 ۲۳. سمیعی، زهره. (۱۳۷۹). بررسی تأثیر سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی خانواده بر روی موفقیت تحصیلی و شغلی فرزندان در تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه لهره.
 ۲۴. سعادت، رحمان. (۱۳۸۴). تجزیه و تحلیل وضعیت و روند سرمایه‌های فیزیکی، انسانی و اجتماعی در اقتصاد ایران. رساله دکتری رشته علوم اقتصادی. دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
 ۲۵. سوری، علی. (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی. مجله تحقیقات اقتصادی. شماره ۶۹.
 ۲۶. سوری، علی و مهرگان، نادر. (۱۳۸۶). نقش سرمایه اجتماعی در تشکیل سرمایه انسانی. فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی. شماره ۴۲.
 ۲۷. شارع‌پور، محمود. (۱۳۸۰). فرسایش سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن. نامه. نهمین جامعه‌شناسی ایران. شماره ۳.
 ۲۸. شایگان، فریبا. (۱۳۸۶). بررسی رابطه دینداری و اعتماد سیاسی. رساله دکتری جامعه‌شناسی. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی.

۲۹. شیبانی، ملیحه. (۱۳۸۲). وضعیت شهروندی و موانع تحقق آن در ایران. رساله دکتری جامعه‌شناسی. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی.
۳۰. صفری شالی، رضا. (۱۳۸۲). مطالعه میزان اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در شهر قزوین. دوره کل فرهنگ و رشاد سلامی. ستان قزوین.
۳۱. طاهری، حمید. (۱۳۸۲). بررسی عملکرد شوراهای روستایی با تأکید بر نقش سرمایه اجتماعی. پایان‌نامه کارشناسی رشد. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۳۲. عباس‌زده، محمد. (۱۳۸۳). عوامل مؤثر بر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی دانشجویان. فصلنامه رفاه اجتماعی. سال چهارم. شماره ۱۵.
۳۳. عسگری‌مقدم، رضا. (۱۳۸۲). بررسی متون کتاب‌های فارسی دوره دبستان از نظر تشکیل سرمایه اجتماعی با تأکید بر اعتماد اجتماعی. پایان‌نامه کارشناسی رشد رشته پژوهش اجتماعی. دانشگاه شهید بهشتی.
۳۴. عظیمی هاشمی، مژگان. (۱۳۸۰). بررسی رابطه اعتماد اجتماعی و سوء‌گیری عام‌گرایانه در تعاملات اجتماعی. فصلنامه نمایه پژوهش. شماره ۱۸.
۳۵. غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۰). تعیین ویژگی‌های اجتماعی- فرهنگی در مشارکت سازمان یافته اجتماعی- اقتصادی روستاییان. رساله دکتری. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۳۶. غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۴). طرح ملی سنجش و تبیین سرمایه اجتماعی در ایران. دفتر مور اجتماعی وزارت کشور.
۳۷. غفاری، غلامرضا و ونق، نازمحمد. (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی. مجله مطالعات اجتماعی ایران. دوره ۱۰. شماره ۱.
۳۸. فیروزآبادی، سید احمد. (۱۳۸۴). بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در تهران. رساله دکتری. رشته جامعه‌شناسی. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران. (برگرفته از مقاله «سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی - اجتماعی در کلان‌شهر تهران». فصلنامه رفاه اجتماعی. سال ششم. شماره ۲۳).
۳۹. فیضی، آرم و همکاران. (۱۳۸۵). دیدگاه بیماران در مورد عوامل مؤثر بر جلب اعتماد بیمار نسبت به پرستار. مجله دانشگاه علوم پزشکی ایران. دوره سیزدهم. شماره ۵۲.
۴۰. قانع‌ر، محمد مین. (۱۳۸۵). تعاملات و ارتباطات در جامعه علمی (بررسی موردی در رشته علوم اجتماعی). پژوهشکده مطالعات فرهنگی- اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
۴۱. قانع‌ر، محمد مین و حسینی، فریده. (۱۳۸۴). ارزش‌ها، شبکه روابط و مشارکت در سازمان‌های غیر دولتی (مطالعه تجربی در بین جوانان تهران). مجله جامعه‌شناسی ایران. دوره ششم. شماره ۳.
۴۲. قاسمی، وحید؛ سماعیلی، رضا و ربیعی، کامرن. (۱۳۸۵). سطح‌بندی سرمایه اجتماعی در شهرستان‌های استان اصفهان. فصلنامه رفاه اجتماعی. سال ششم. شماره ۲۳.
۴۳. قدیمی، مهدی. (۱۳۸۶). بررسی میزان اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بین دانشجویان دانشگاه‌های زنجان. پژوهشنامه علوم انسانی دانشگاه زنجان. شماره ۵۳.
۴۴. قلیچلی، بهروز. (۱۳۸۵). تبیین نقش سرمایه فکری و سرمایه اجتماعی در مزیت‌رقابتی (مطالعه موردی شرکت‌های ایران خودرو و پارس خودرو). رساله دکتری رشته مدیریت. دانشگاه تربیت مدرس.

۴۵. کتابی، محمود؛ گنجی، محمد؛ حمدی، یعقوب و معصومی، رضا. (۱۳۸۳). دین، سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی- فرهنگی. مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی). جلد هفدهم. شماره ۲.
۴۶. کریمی، محمد. (۱۳۸۴). بررسی جامعه‌شناختی فرهنگ سیاسی دانشجویان (مطالعه موردی دانشگاه تهران). پایان‌نامه کارشناسی‌رشد جامعه‌شناسی. دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
۴۷. کمالی، فسانه. (۱۳۸۳). مطالعه تطبیقی اعتماد اجتماعی در دو حوزه فرهنگ و سیاست (با تأکید بر سازمان‌های تخصصی). رساله دکتری. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۴۸. گروسی، سعیده؛ میرزی، جلال و شاهرخی، حسان. (۱۳۸۶). بررسی رابطه اعتماد اجتماعی و احساس امنیت (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه آزاد جیرفت). فصلنامه دانش نظامی. سال نهم. شماره دوم.
۴۹. گلایی، فاطمه. (۱۳۸۳). نقش اعتماد اجتماعی در امر توسعه با تأکید بر عملکرد و نقش شوراهای اسلامی (مطالعه موردی استان آذربایجان شرقی). مقطع فوق لیسانس. دانشکده علوم اجتماعی تهران.
۵۰. محسنی، متوجهر. (۱۳۷۹). بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی- فرهنگی در ایران. تهران: دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی. معاونت پژوهشی و آموزشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۵۱. مرجائی، سید هادی. (۱۳۸۳). بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه‌ها. مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
۵۲. ملاحسنی، حسین. (۱۳۸۱). بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان (علی‌آباد - گنبد). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس.
۵۳. موسوی، میرطاهر. (۱۳۸۵). مشارکت اجتماعی یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی. فصلنامه رفاه اجتماعی. سال ششم. شماره ۲۳.
۵۴. موسوی خامنه، مرضیه. (۱۳۸۳). سرمایه اجتماعی و سلوک اجتماعی (پیامدهای مدنی سرمایه اجتماعی در مدارس). رساله دکتری. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۵۵. موسوی، سید احمد. (۱۳۸۵). برنامه‌ریزی توسعه محله‌ای با تأکید بر سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: کوی طلاب شهر مشهد). پایان‌نامه کارشناسی ارشد شهرسازی. دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس.
۵۶. میرزاخانی، مرضیه. (۱۳۸۰). رابطه سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی با نگرش به رشته تحصیلی و عملکرد تحصیلی. پایان‌نامه کارشناسی‌رشد. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تبریز.
۵۷. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. (۱۳۸۱). ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان: موج اول. ویرایش اول.
۵۸. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. (۱۳۸۲). ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان: موج دوم. ویرایش اول.
۵۹. وثوقی، منصور و هاشمی، عبدالرسول. (۱۳۸۳). روستاییان و مشارکت سیاسی در ایران (مطالعه موردی روستاهای حومه شهرستان بوشهر: چاه کوتاه، آبطویل، تل اشکی). پژوهشنامه علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی. شماره ۴۱ و ۴۲. (ویژه‌نامه جامعه‌شناسی).
۶۰. وحید، فریدون؛ کلاتری، صمد و فاتحی، ابوالقاسم. (۱۳۸۳). رابطه سرمایه اجتماعی با هویت اجتماعی دانشجویان «مطالعه موردی یازده دانشگاه دولتی شهر تهران». مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی). جلد هفدهم. شماره ۲.
۶۱. یزدن پناه، لیلی. (۱۳۸۲). بررسی عوامل مؤثر بر میزان مشارکت اجتماعی شهروندان ۱۸ سال و بالاتر شهر تهران. رساله دکتری جامعه‌شناسی. دانشگاه علامه طباطبایی.

منابع

۱. بهراد، بهنام. (۱۳۸۴). فراتحلیل شیوع ناتوانی‌های یادگیری در دانش‌آموزان ابتدایی ایران. *مجله پژوهش در حیطه کودکان استثنائی*. سال پنجم. شماره ۴.
۲. بیکر، واین. (۱۳۸۲). *مدیریت و سرمایه اجتماعی*. مهدی الوانی و محمدرضا ربیعی مندیجین. انتشارات سازمان مدیریت صنعتی. چاپ اول.
۳. پیران، پرویز؛ موسوی، میرطاهر و شیبانی، ملیحه. (۱۳۸۵). کارپایه مفهومی و مفهوم‌سازی سرمایه اجتماعی (با تأکید بر شرایط ایران). *فصلنامه رفاه اجتماعی*. سال ششم. شماره ۲۳.
۴. تاجبخش، کیان. (۱۳۸۴). *سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه*. نشر شیرازه. چاپ اول.
۵. رحمانی، تیمور و امیری، میثم. (۱۳۸۶). بررسی تأثیر اعتماد بر رشد اقتصادی در استان‌های ایران با روش اقتصادسنجی فضائی. *مجله تحقیقات اقتصادی*. شماره ۷۸.
۶. رضائیان، محسن. (۱۳۸۵). واژه‌نامه توصیفی فراتحلیل‌ها. *مجله ایرانی آموزش در پزشکی*. دوره ۶. شماره ۲.
۷. ریتزر، جورج. (۱۳۸۱). *نظریه‌های جامعه‌شناسی دوران معاصر*. محسن ثلاثی. تهران: انتشارات علمی. چاپ ششم.
۸. زتومکا، پیوتر. (۱۳۸۴). *اعتماد یک نظریه جامعه‌شناسی*. فاطمه گلابی. تبریز: انتشارات ستوده. چاپ اول.
۹. شریفیان ثانی، مریم و ملکی سعیدآبادی، امیر. (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی به مثابه یک سیستم پیچیده. *فصلنامه رفاه اجتماعی*. سال ششم. شماره ۲۳.
۱۰. فقیهی، ابولحسن و فیضی، طاهره. (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی: رویکردی نو در سازمان. *فصلنامه دانش مدیریت*. سال ۱۹. شماره ۷۲.
۱۱. فیلد، جان. (۱۳۸۵). *سرمایه اجتماعی*. جلال متقی. نشر صبا. چاپ اول.
۱۲. کانمن و دیگران. (۱۳۸۵). *آینده بنیانگذاران جامعه‌شناسی*. غلامعباس توسلی. نشر قومس.
۱۳. کلمن، جیمز. (۱۳۷۷). *بنیادهای نظریه اجتماعی*. صبوری. تهران: نشر نی.
۱۴. نهج البلاغه. (۱۳۸۶). محمد دشتی. چاپ نهم. مشهد: انتشارات به شهر (آستان قدس رضوی).